

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КАТЕГОРІЇ ТА ЇЇ ВЖИВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ГЕОГРАФІЇ

Категорія «територіальна організація суспільства» є найскладнішою за змістом у суспільній географії, фактично набрала якості головної (базової) закономірності. Вона найчастіше використовується в працях російських суспільних географів (Е. Алаєв, М. Шаригін, А. Чистобаєв та ін). Ще Г. Гегель в науково-пізнавальному плані рекомендував розрізняти поняття «закономірність» і «закон». На його думку, закономірність є «цілісністю суттєвих відмінностей, які виявляють у своїй цілісності єдність і зв'язок»². Потім він поступово запровадив нове поняття «закон» і зробив висновок, що закономірність і закон – це різні пласти об'єктивної реальності. На нашу думку, закономірність є формою прояву системи законів у певній галузі знання, її зміст не слід ототожнювати із звичайними функціональними залежностями.

Нинішня інтерпретація категорії – закономірності «територіальна організація суспільства» передбачає оцінку її генезису, теоретико-методологічних і конструктивних функцій. Так, основою її формування була проблема і процес розміщення виробництва, які були розглянуті в штандортних теоріях і доповнені розміщенням населення (розселення): Й. Тюнена – А. Вебера – В. Кристаллера – А. Льоша – У. Ізарда; в хорологічній концепції А. Гетнера – Р. Хартшорна; теоріях ТВК М. Колосовського – М. Баранського – Ю. Саушкіна – М. Агафонова – М. Паламарчука; дифузії нововведень Т. Хагерстранда; економічного районування М. Баранського – Н. Казанського – П. Алампієва – Т. Калашникової – К. Воблого – О. Діброви; регіонального господарського кластера М. Портера; полюсів зростання Ф. Перру; сталого і збалансованого розвитку П. Бакланова, І. Горленко, С. Лісовського, Л. Руденка; конкурентних переваг, мотивації, економічної та екологічної безпеки; розвинутої ринкової моделі регіонального інноваційно-інвестиційного саморозвитку. Засобом реалізації цих проблемних теорій в Україні є державна стратегія регіонального розвитку.

Що стосується вживання категорії закономірності «територіальної організації суспільства», то вона є дуже загальною, мало придатною для вирішення як пізнавальних, так і конструктивних завдань нинішньої суспільної географії. Поняття «суспільство» є дуже змістовно ємним, бо включає об'єднання людей за інтересами, потребами, видами діяльності; є сукупністю переважно соціальних зв'язків між людьми, що мають просторовий вираз, перспективу. Для пізнання суспільно-географічної якості

² Гегель Г.В.Ф. Эстетика. – М., 1968. – Т.1. – С.147-148.

це одночасно важливо і неконкретно в матеріально-речовинному виразі об'єктів дослідження.

Більш конкретною є категорія «територіальної організації продуктивних сил» (як в марксистському, так і в ринковому розумінні), бо включає єдність процесів природокористування, розселення населення та виробництва з урахуванням особливостей виробничих відносин.

Найбільш придатною для потреб суспільної географії є категорія «територіальна організація людської діяльності», бо орієнтує на пізнання процесів взаємодії людини і природи, які проявляються у різноманітності суспільно-географічних комплексів різних типів і рангів, як досліджуваних об'єктів. Щодо предметної сутності і компонентного складу поняття «територіальна організація», то воно включає: а) раціональне і оптимальне розміщення об'єктів дослідження, їх функціонально-територіальну структуру; б) оцінку ефективності внутрішніх і зовнішніх зв'язків, які об'єднують взаємодіючі об'єкти і регіони; в) оцінку рівнів розвитку і збалансованості взаємодіючих компонентів відповідно до умов і ресурсів; г) реструктуризацію підприємств виробничої та соціальної сфер в напрямку зростання їх диверсифікації і виявлення серед них стратегічних видів діяльності; д) науково-обґрунтоване управління (регулювання) всіх видів людської діяльності. Управлінський аспект територіальної організації людської діяльності виражений у змісті регіональної політики держави та її конструктивному аспекті – регіональному соціально-економічному та екологічному розвитку. У простому розумінні територіальна організація людської діяльності означає вміння при даному рівні розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу раціонально і оптимально використовувати територію.

Але категорія – закономірність територіальної організації людської діяльності повністю не вичерпує предметної сутності суспільної географії – вона реально «взаємодіє» із закономірністю комплексно-пропорційного розвитку цієї діяльності. Остання представлена технолого-економічною галузевою і міжгалузевою збалансованістю компонентів процесу життєдіяльності населення, ієрархією її територіальних форм (райони, зони, агломерації, ареали тощо), їх просторовою впорядкованістю. Міркування, що системно-структурний аналіз, суспільно-географічне районування втрачають науково-пізнавальну якість не мають жодних підстав. Синергічний та інформаційний підходи нині мають швидше загальнонауковий (майже філософський) аспект, вони не «наповнені» поки що конкретними методиками суспільно-географічного аналізу та синтезу явищ і процесів, не говорячи вже про реальний конструктивний їх ефект.

Отже, дві вище вказані закономірності синтезують діяльність п'ятьох основних суспільно-географічних законів, за допомогою яких можна пояснити всю різноманітність явищ, зумовлених діяльністю людини.

Таким чином, коли йдеться про дефініцію категорії «територіальна організація суспільства» на теоретико-методологічному рівні, зокрема для навчальних цілей, то можна погодитися з трактовкою Е. Алаєва про те, що

вона характеризує поєднання функціонуючих територіальних структур (розселення населення, виробництва і природокористування), об'єднаних структурами управління з метою здійснення відтворення життя суспільства у відповідності з цілями і на основі діючих в даній суспільній формації економічних законів³. Але, на жаль, він не усвідомив наявності суспільно-географічних законів!? А коли йдеться про її конструктивне значення, то вона потребує докорінної конкретизації, яку ми показали.

³ Э.Б. Алаев. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1984. – С.33.